

Литвиненко Ж.М.

аспірант

Класичний приватний університет

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОЗАБЮДЖЕТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Вступ. В умовах переходу України до нової організації її економічної та соціальної систем розвивається ряд нових підходів і механізмів господарювання. До них належить позабюджетна діяльність закладів вищої освіти. Кожен заклад вищої освіти за чинним законодавством України має право здійснювати надання платних послуг, в результаті чого такий заклад вищої освіти може отримувати додаткові власні надходження від здійснюваної діяльності і використовувати ці надходження для виконання своїх статутних завдань.

Постановка завдання. Дослідити особливості позабюджетної діяльності закладів вищої освіти.

Результати. Проблематику правових засад публічних видатків, фінансової діяльності закладів вищої освіти проаналізовано в працях таких українських і зарубіжних науковців, як: В.В. Бойко, Л. К. Воронова, В.А. Вдовічен, О. П. Гетманець, І. В. Гінсбург, О. О. Дмитрик, Ю. О. Крохіна, Н. А. Куфакова, А. О. Монаєнко, О. А. Музика-Стефанчук, А. А. Нечай, С. О. Ніщимна, Є. С. Овсянніков, О. П. Орлюк, Н. Ю. Пришва, В. О. Рядінська, Л. А. Савченко, О. В. Солдатенко, Н. І. Хімічева, Н. Я. Якимчук та ін.

Відповідно до п. 8 ч. 2 ст. 32 чинного Закону України «Про вищу освіту» заклади вищої освіти мають рівні права, що становлять зміст їх автономії та самоврядування, у тому числі мають право надавати додаткові освітні та інші послуги відповідно до законодавства.

Відповідно до ст. 73 чинного Закону України «Про вищу освіту» заклад вищої освіти

відповідно до законодавства та статуту може надавати фізичним та юридичним особам платні послуги за умови забезпечення надання належного рівня освітніх послуг як основного статутного виду діяльності.

Перелік платних освітніх та інших послуг, що можуть надаватися державними і комунальними закладами вищої освіти, затверджується Кабінетом Міністрів України.

На нашу думку, заклад вищої освіти державної форми власності, надаючи платні послуги, здійснює підприємницьку діяльність з метою отримання прибутку. Кошти, отримані від надавання платних послуг, заклад вищої освіти використовує на свій розсуд. Тобто, по суті, за таких умов заклад вищої освіти здійснює підприємницьку діяльність.

У зв'язку із чим, ми пропонуємо доповнити Закон України «Про вищу освіту» двома статтями: статтею 73-1 «Підприємницька діяльність закладу вищої освіти», відповідно до якої:

1. Заклад вищої освіти має право вести підприємницьку діяльність, передбачену його статутом.

2. До підприємницької діяльності закладу вищої освіти належать такі операції:

- виконання і здача в оренду основних фондів та майна закладу вищої освіти;
- продаж товарів, обладнання; надання посередницьких послуг;
- пайова участь в діяльності інших установ (у тому числі освітніх) і організацій;
- придбання акцій, облігацій, інших цінних паперів і отримання доходів (дивідендів, відсотків) по ним;

– здійснення операцій, що приносять дохід, безпосередньо не пов'язаний з власним виробництвом передбачених статутом продукції, робіт, послуг і з їх реалізацією.

3. Діяльність закладу вищої освіти з реалізації передбачених його статутом виробленої продукції, робіт і послуг відноситься до підприємницької лише в тій частині, в якій отримується від цієї діяльності дохід і не реінвестується безпосередньо в даний навчальний заклад і (або) на безпосередні потреби забезпечення, розвитку і вдосконалення освітнього процесу (в тому числі на заробітну плату) в даному навчальному закладі.

4. У своїй підприємницькій діяльності заклад вищої освіти прирівнюється до підприємства і підпадає під дію Господарського кодексу України.

5. Засновник або орган управління закладом вищої освіти мають право припинити його підприємницьку діяльність, якщо вона йде на шкоду освітньої діяльності, передбаченої статутом, до рішення суду з цього питання.

Стаття 73-2. Індивідуальна трудова педагогічна діяльність

1. Індивідуальна трудова науково-педагогічна діяльність, що супроводжується отриманням доходів, розглядається як підприємницька і підлягає реєстрації відповідно до законодавства України.

2. Індивідуальна трудова науково-педагогічна діяльність не ліцензується. При її реєстрації заявник подає до відповідного реєстраційного органу лише заяву та документ про сплату реєстраційного збору.

3. Не зареєстрована індивідуальна трудова науково-педагогічна діяльність не допускається. Фізичні особи, які займаються такою діяльністю з порушенням законодавства України, несуть відповідальність відповідно до законодавства України. Всі доходи, отримані від такої діяльності, підлягають стягненню в доход відповідного місцевого бюджету в установленому порядку.

Спонукальними мотивами організації і розширення масштабів підприємницької діяль-

ності для закладу вищої освіти можуть бути компенсація нестачі коштів для підтримки, відновлення, а іноді і розширення основних фондів, обумовленого дефіцитом бюджетних коштів; підвищення ефективності використання основних фондів; забезпечення умов для реалізації потенціалу співробітників; розширення масштабів задоволення потреб зовнішніх для закладу вищої освіти суб'єктів.

Заклад вищої освіти в умовах, що склалися в сфері вищої освіти, змушений займатися підприємництвом як в сфері освіти, так і в інших сферах. Але заздалегідь можна стверджувати, що дана діяльність приречена на провал, якщо при оподаткуванні її результатів органи влади будуть керуватися правилами, прийнятими для виробничих, комерційних структур.

Оскільки головна мета закладів вищої освіти пов'язана з отриманням соціального ефекту, вони неконкурентоспроможні в сфері підприємництва. Для забезпечення конкурентоспроможності вони повинні направити всі свої зусилля на отримання прибутку, відмовившись від досягнення соціального ефекту, тобто на шкоду освіти. Тому при оцінці органами влади доцільності оподаткування прибутку закладу вищої освіти і джерел її отримання слід виходити з того, в якому напрямку вона використовувалась.

Отже, мета організації підприємництва закладу вищої освіти – це залучення законними методами фінансових і матеріальних коштів з будь-яких позабюджетних джерел для забезпечення ефективного виконання ними своєї основної функції по задоволенню потреб громадян в отриманні вищої освіти і підготовки кадрів для галузей національної економіки країни [2, с. 117].

На сьогоднішній день, на наш погляд, з точки зору фінансового аспекту і практики в закладах вищої освіти комерційну діяльність доцільно розглядати в двох напрямках, як:

- 1) надання послуг, пов'язаних з навчально-виховним процесом. Платні освітні послуги.
- 2) надання послуг, не пов'язаних з навчально-

виховним процесом. Науково-дослідні, інформаційні, господарські та інші види послуг.

Зупинимось на них докладніше.

1) Надання послуг, пов'язаних з навчально-виховним процесом. Платні освітні послуги. Природно, що основну групу видів підприємництва закладів вищої освіти становить надання освітніх послуг. Серед них найбільш поширена послуга є підготовка кадрів різних рівнів освіти і кваліфікації за прямими договорами з замовниками кадрів – підприємствами, об'єднаннями, організаціями, установами та фізичними особами, як вітчизняними, так і іноземними. Сюди також відноситься підвищення кваліфікації фахівців, методичної майстерності викладачів; освоєння керівниками нових структур управління діяльністю навчальних закладів; перепідготовку фахівців.

Освітні послуги надаються в платній і безкоштовній формах. Слід зазначити, що будь-які освітні послуги кимось повинні бути оплачені з метою відшкодування необхідних витрат на навчання. Тому говорити про платність або безоплатність освіти можна лише з позицій отримання освіти або професійної підготовки. Обсяг платних освітніх послуг з року в рік зростає. Такі послуги надаються не тільки недержавними освітніми установами. Розширюється практика надання платних освітніх послуг державними закладами вищої освіти.

Побудова механізму фінансування навчання в умовах переходу до ринкової економіки базується на поєднанні джерел надходження коштів від ряду суб'єктів економічних відносин: держави, громадських організацій, комерційних структур, осіб, які навчаються тощо [1, с. 79].

Виходячи з цього, оплата може здійснюватися або в особистій (проводиться студентом), або в інституційній формі (проводиться державою, господарськими суб'єктами, комерційними структурами та ін.). При цьому не виключається, а, навпаки, передбачається форма оплати, що поєднує як приватне, так і інституційне фінансування.

Завершуючи аналіз надання послуг освітнього характеру, слід підкреслити, що їх здійснення на платній основі є можливим тільки при наявності у закладу вищої освіти резерву навчально-педагогічного потенціалу та матеріально-технічної бази понад необхідні для виконання державного замовлення.

У той же час поки що недостатнє поширення отримала навчально-методична робота, якою зайняті співробітники закладів вищої освіти, але в осяжному майбутньому можна очікувати помітне збільшення доходів закладів вищої освіти за рахунок реалізації цього напрямку діяльності. До основних її видів відносяться розробка та видання замовної методичної та іншої навчальної літератури, а саме написання та реалізація за договірними цінами навчальних посібників, підручників, різних розробок, зокрема ділових ігор; створення і реалізація ілюстраційних матеріалів (схем-конспектів тощо), збірник для аналізу господарських ситуацій, їх програмного забезпечення тощо; редагування, підготовка до тиражування, видання і поширення навчально-методичної документації; видання та реалізація пакетів прикладних програм; розробка і реалізація методичних матеріалів по атестації науково-педагогічних працівників; розробка організаційно-управлінських документів щодо створення та організації роботи закладів вищої освіти різних типів.

2) Надання послуг, не пов'язаних з навчально-виховним процесом. Науково-дослідні, інформаційні, господарські та інші види послуг.

В даному напрямку сьогодні найбільшого поширення серед викладачів закладів вищої освіти отримали розробка і реалізація пакетів різноманітних програм як навчального характеру; виготовлення обладнання, тренажерів для навчальних закладів, дрібносерійних партій деталей або окремих машин; випуск невеликих партій хімічних речовин на замовлення підприємств; ремонт, налагодження та обслуговування обчислювальної техніки, вимірвальних приладів та ін.

Крім того, надаються такі послуги: інформаційні (підбір і обробка бібліографічної, реферативної, науково-технічної, довідкової та іншої інформації); по патентування винаходів і відкриттів; проведення експертизи наукових робіт, проектів (конструкторських, будівельних і т.п.), якості продукції (товарів) та інших робіт; медичні та побутові; проведення посередницьких операцій з матеріально-технічного постачання, розміщення замовлень на виробництво продукції (робіт), продаж навчально-методичної та іншої навчальної літератури, яка розробляється кафедрами, лабораторіями і видається закладом вищої освіти.

Нарешті, в особливу групу можна виділити таку комерційну і посередницьку діяльність, здатну в осяжному майбутньому отримати достатнього поширення в діяльності закладів вищої освіти як операції з купівлі-продажу навчального обладнання, операції з цінними паперами.

Крім того, в закладах вищої вже сьогодні організована і розвивається фінансова діяльність: вони можуть створювати різноманітні підприємства, заснуються і функціонують асоціації, заклади вищої освіти можуть купувати цінні папери (акції, векселі тощо) і здійснювати операції з ними.

Так, зокрема, відповідно до ст. 33 Закону України «Про вищу освіту» структурними підрозділами закладу вищої освіти можуть бути: наукові, навчально-наукові, науково-дослідні, науково-виробничі та проектні інститути, навчально-науково-виробничі центри (сектори, частини, комплекси тощо), дослідні станції, конструкторські бюро, відділи аспірантури і докторантури, навчально-виробничі комбінати, експериментальні підприємства, клінічні бази закладів медичної освіти, університетські клініки та лікарні, юридичні клініки, полігони, наукові парки, технопарки, музеї, оперні студії, навчальні театри, філармонії, інші підрозділи, що забезпечують практичну підготовку фахівців певних спеціальностей та/або проводять наукові дослідження.

Поряд з цим в закладах вищої освіти широко поширені послуги з конструювання різних машин і пристроїв, проведення досліджень в сфері маркетингу обладнання, розробці нового механізму організації праці і зарплати. В окремих випадках статтями госпрозрахункового доходу закладів вищої освіти є проведення лабораторних випробувань технічних пристроїв, проб металів, ґрунтів і т.д. на замовлення суб'єктів господарювання, а також сільгоспроботи і транспортне обслуговування.

У той же час частка доходу, отриманого від раніше широко розповсюдженого виду отримання позабюджетних коштів – здачі в оренду різних об'єктів, поступово зменшується. Головною умовою, що стримує розвиток підприємництва в даному напрямку непрофільної сфери діяльності закладу вищої освіти, є необхідність першочергового забезпечення потреб основної діяльності, незважаючи на те, що комерційне використання потужностей закладу вищої освіти з економічної точки зору значно вигідніше.

В оренду найчастіше здають також спортивні споруди: тири, спортзали, басейни; а також кімнати в гуртожитках (як правило, під готелі та малі підприємства). Нежитлові приміщення (перш за все підвали) здають під малі підприємства, склади. Іноді здають їдальні в оренду. Відомі випадки здачі іншим освітнім установам навчальних приміщень (найчастіше аудиторій) для проведення занять; іноді частина навчальних будівель здають під офіси банків і інших комерційних структур.

Сьогодні задача в оренду різних об'єктів є поки другою за значимістю після підготовки фахівців за договорами статтею госпрозрахункового доходу закладів вищої освіти. Зменшення масштабів здачі в оренду обумовлено рядом причин, серед яких в якості найважливіших можна виділити пасивний характер цього шляху, в результаті якого колектив закладу вищої освіти отримує значно менше того, що він міг би заробити, активно самостійно використовуючи основні фонди, надані йому власником.

Розглядаючи питання комерційного використання площ і дорогого устаткування закладів вищої освіти, не можна не згадати про внутрішній і зовнішній контроль. Для створення організаційної та методичної роботи, здійснення комерційних видів діяльності, а також для забезпечення обліку та контролю за їх результатами в закладах вищої освіти створені різноманітні фінансові відділи. На фінансовий відділ покладають функції з розробки економічного механізму управління комерційною діяльністю, забезпечення обліку за надходженням коштів за всіма видами діяльності, організації взаємовідносин зі сторонніми господарськими структурами, що забезпечують часткове задоволення потреб закладу вищої освіти.

До позабюджетних операцій належить також отримання матеріальних засобів в порядку передачі з балансу на баланс або в будь-який інший безоплатній формі від підприємств – замовників фахівців, а також отримання, придбання майна у інших юридичних осіб. При цьому слід зазначити, що з юридичної точки зору ніякого доходу тут не вбачається, є тільки перехід власності.

Хочеться відзначити, що існує безліч видів можливого підприємництва закладу вищої освіти, з яких слід вибрати саме ті, які найбільш близькі для нього.

Після встановлення можливих видів підприємництва, на які на ринку є попит, заклад вищої освіти може перейти до вибору оптимальних для себе варіантів. Щоб здійснити вибір, потрібно визначити його критерії, що дозволяють обґрунтовано оцінити, які варіанти з сотень можливих найбільш відповідають інтересам саме даного закладу вищої освіти.

Очевидно, перш за все потрібно з'ясувати, якими кадрами, площами, матеріально-технічною базою та оснащенням володіє заклад вищої освіти. Крім того, передбачувана підприємницька діяльність не повинна бути сторонньою для професорсько-викладацького складу, а навпаки бути продовженням його основних функцій.

Безсумнівно, заклад вищої освіти, що пропонує, наприклад, освітні послуги певного типу за відсутності відповідних кваліфікованих кадрів, рано чи пізно буде витіснений з ринку освітніх послуг. Наприклад, навряд чи заклад вищої освіти технічного профілю може на належному рівні надавати послуги організаціям і громадянам з підготовки або перепідготовки фахівців у галузі права, економіки чи управління. Суб'єкт, що володіє потрібними коштами, природно, вибере той навчальний заклад, який має традиції та відповідну школу в обраній сфері, а не новачка.

Аналогічне становище складається у відношенні матеріальної бази. Одна справа, коли для підготовки, наприклад, економістів у закладу вищої освіти є належним чином обладнані та оформлені аудиторії і кабінети, оснащення для проведення ділових та інноваційних ігор, макети, стенди, плакати, методичні матеріали тощо. Зовсім інше, коли навчальний процес організовується у дві зміни і складається з одних лекцій. Неважко також уявити, що чекає заклад вищої освіти, який, наприклад, кустарно організовує виробництво виробів, досить широко представлених на ринку.

Перш за все, підприємницька діяльність закладу вищої освіти не повинна здійснюватися на шкоду основній – виконання його соціального завдання. Крім того, виробничий процес (в сфері підприємництва) не повинен здійснювати на шкоду організації та проведення навчальної практики студентів.

Висновки. Запропоновано розширити джерела фінансування закладів вищої освіти шляхом доповнення Закону України «Про вищу освіту» двома статтями: статтею 73-1 «Підприємницька діяльність закладу вищої освіти» та статтею 73-2 «Індивідуальна трудова науково-педагогічна діяльність». Вказані пропозиції нададуть можливість закладам вищої освіти залучати законними методами фінансові кошти і матеріальні ресурси з будь-яких позабюджетних джерел для забезпечення ефективного виконання ними своєї основної функції

по задоволенню потреб громадян в отриманні вищої освіти і підготовки кадрів для галузей національної економіки країни та виконувати належним чином свої статутні завдання.

Комерційну діяльність закладів вищої освіти доцільно розглядати в двох напрямках, як:

- 1) надання послуг, пов'язаних з навчально-виховним процесом. Платні освітні послуги.
- 2) надання послуг, не пов'язаних з навчально-виховним процесом. Науково-дослідні, інформаційні, господарські та інші види послуг.

Анотація

У статті автор пропонує розширити джерела фінансування закладів вищої освіти шляхом доповнення Закону України «Про вищу освіту» двома статтями: статтею 73-1 «Підприємницька діяльність закладу вищої освіти» та статтею 73-2 «Індивідуальна трудова науково-педагогічна діяльність». Заклад вищої освіти, надаючи платні послуги, здійснює підприємницьку діяльність з метою отримання прибутку. Кошти, отримані від надання платних послуг, заклад вищої освіти може використовувати на свій розсуд.

Комерційну діяльність закладів вищої освіти автор розглядає в двох напрямках, як:

- 1) надання послуг, пов'язаних з навчально-виховним процесом. Платні освітні послуги.
- 2) надання послуг, не пов'язаних з навчально-виховним процесом. Науково-дослідні, інформаційні, господарські та інші види послуг.

Ключові слова: позабюджетна діяльність, заклад вищої освіти, грошові фонди, бюджетні кошти, підприємницька діяльність, платні послуги, фінансування.

Lytvynenko Zh.M. The legal regulation of extracurricular activities of higher education institutions

Summary

The article is dedicated to the suggestions to expand the sources of funding for higher education institutions by supplementing the Law of Ukraine "On Higher Education" with two articles: Article 73-1 "Entrepreneurial activity of higher education institutions" and Article 73-2 "Individual labor scientific and pedagogical activities". These proposals will enable higher education institutions to legally attract funds and material resources from any extrabudgetary sources to ensure that they effectively fulfill their primary function of meeting the needs of citizens in higher education and training for the national economy and to properly perform their statutory tasks.

Commercial activity of higher education institutions should be considered in two directions, as:

- 1) the provision of services related to the educational process. Paid educational services.
- 2) provision of services not related to the educational process. Research, information, economic and other services.

The motivating motives for organizing and expanding the scope of entrepreneurial activity for a higher education institution may be to compensate for the lack of funds to support, restore, and sometimes expand fixed assets due to budget deficits; improving the efficiency of fixed assets; providing conditions for the realization of the potential of employees; expanding the scope of meeting the needs of external entities for higher education.

The purpose of the organization of entrepreneurship of higher education is to attract legal methods of financial and material resources from any extrabudgetary sources to ensure the effective implementation of their main function to meet the needs of citizens in higher education and training for the national economy.

In higher education institutions, commercial activities should be considered in two directions, as:

- 1) the provision of services related to the educational process. Paid educational services.
- 2) provision of services not related to the educational process. Research, information, economic and other services.

Key words: extra-budgetary activity, institution of higher education, funds, budget funds, business activity, paid services, financing.

Список використаних джерел:

1. Величко А.В. Питання бюджетного фінансування закладів освіти / Величко А.В., Калько І.В. // Освіта Донбасу. – 2007. – № 5. – С. 75-84.
2. Монаєнко А.О. Особливості позабюджетної діяльності вищих навчальних закладів / А.О. Монаєнко // Наше право. – 2009. – № 4. – Ч. 1. – С. 116–119.